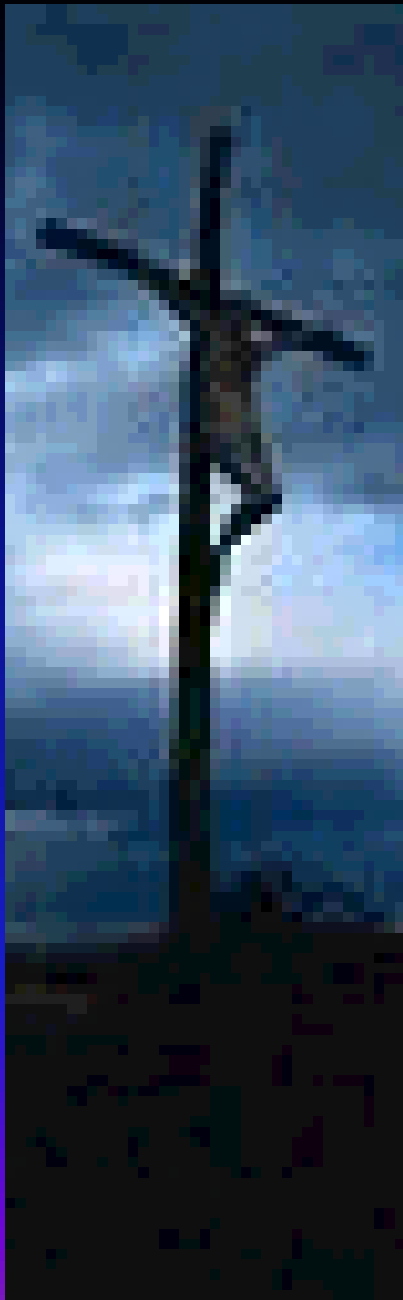

Johann Sebastian Bach MATTHÄUS-PASSION

BWV 244

De Recitatieven

Een voordracht door Hub. Pittie ©2004

Clemens Romijn: De Geboorte van een muzikale Reuzenpreek

Hollands Maandblad, 2009

Libretto: het tekstboek van een opera, oratorium of ballet

Tritonus: problematische afstand van drie hele tonen, de *duivel in de muziek*

Johann Mattheson: muziektheoreticus die het effect van de toonsoorten op het gevoel had beschreven.

Allegorische dialoog: symbolische of zinnebeeldige dialoog

Retorica: leer van de welsprekendheid; hoe een tekst zo effectief mogelijk in te richten.

Affectenleer: de leer hoe gemoedstoestanden in muziek te “vertalen”

Kabbalistiek: de leer van de betekenis van getallen

Chromatiek: het geheel van niet tot de toonsoort behorende tonen.

Kyklosis: tonen die zich rondom eenzelfde tooncentrum blijven bewegen

Aposiopesis: het onvoltooid laten (plotseling verstommen) van een zin

Anabasis: stijgende tonen (de gang naar boven)

Katabasis: dalende tonen (de gang naar beneden)

Basso continuo: de combinatie orgel (of clavecimbel) + basinstrument

Retorisch perspectief:

Elementen uit de retorica

Inventio: het ontdekken d.m.v. kernwoorden in de tekst (loci topici):

- Woorden van zielsbeweging (huilen, vrolijk zijn)
- Woorden van ruimtelijke beweging (lopen, rennen, staan, hemel, afgrond, berg)
- Bijwoorden van tijd en getal (snel, langzaam, telwoorden, licht, duisternis, vaak, zelden)

Dispositio: het indelen van een redevoering.

- Exordium – inleiding: korte aanduiding van het onderwerp
- Propositio – uitwerking: eerste uiteenzetting van de standpunten
- Confutatio – weerlegging: tegenargumenten voor de these
- Confirmatio – bevestiging: nieuwe overtuigende bewijsvoering
- Conclusio – besluit: samenvattende markante afsluiting

Elaboratio: uitwerking, verfraaiing en invulling

Het gebruik van de stijlfiguren in de taal (en bij Bach in de muziek)

In het openingskoor zijn al deze elementen goed herkenbaar.

Retorisch perspectief:

De muzikaal-retorische stijlmiddelen in de Matthäus-Passion

Doel van de retorica: met het woord de luisteraar trachten te raken, te overreden of te overtuigen.

In de muziek spitst zich deze toe op de muzikale vormgeving van een *locus topicus*, onder meer door de toepassing van *affecten* die het gevoel van een gemoedstoestand moeten weerspiegelen.

De muzikale middelen daarvoor zijn: toonsoorten, consonanten en dissonanten, tempi, maar ook stijlfiguren, b.v.

- Melodische stijlfiguren
- Harmonische stijlfiguren
- Ritmische stijlfiguren
- Stijlfiguren met een tegenstelling
- Bijzondere stijlfiguren

Retorisch perspectief:

Overzicht van veel voorkomende muzikaal-retorische stijlfiguren

Melodische stijlfiguren	Harmonische stijlfiguren	Muzikale herhalingsfiguren	Stijlfiguren met een tegenstelling	Bijzondere stijlfiguren
Anabasis *	Katachresis *	Anaphora	Antitheton *	Figura Corta *
Katabasis *	Parrhesia *	Polysyndeton	Apokope *	Canon *
Metabasis *	Pathopoia *	Anadiplosis	Abruptio *	Metrum
Kyklosis *	Dubitatio	Epistrophe	Noëma	Oxymoron
Hyperbool *	Suspensio	Congeries *	Aposiopesis *	Chiasme *
Hypobool *		Mimesis		
Passus duriusculus *		Gradatio *		
Saltus duriusculus *				
Exclamatio *				
Suspiratio *				
Parenthesis *				
Interrogatio *				

NB: De stijlfiguren met een * worden in het klinkende gedeelte van de lezing na de pauze nader toegelicht en geïllustreerd.

Retorisch perspectief:

Melodische stijfiguren

- **Anabasis of Ascensio** (stijgende noten): gang naar boven, de hemel, “ik zeg u” (aanspreken van een lager- tot een hogergeplaatste), de toekomst, het positieve, alles wat rechts is.
- **Katabasis of Descensio** (dalende noten): gang naar beneden, het aardse, aanspreken van een hoger- tot een lagergeplaatste, het verleden, het negatieve, alles wat links is.
- **Kyklosis of Circulatio** (ronddraaiende noten): het stilstaan of een rondgang.
- **Metabasis, Diabasis of Transitio** (noten die elkaar te boven gaan): het elkaar overschreeuwen in een dialoog.
- **Hyperbool** (een extreem hoge noot): het schilderen van een overdrijving of het slot (hoogtepunt) van een anabasis.
- **Hypobool** (een extreem lage noot): het dieptepunt of slot van een katabasis.
- **Apocope of Abissio**: opvallende verkorting van een slotnoot of plotselinge afbreking van een melodie.
- **Passus duriusculus** (harde stap): het gebruik van overmatige of verminderde intervallen of chromatische schreden ter illustratie van droevige teksten.
- **Saltus duriusculus** (harde sprong): het gebruik van overmatige en verminderde kwarten, kwinten en septimen om de aandacht van de toehoorders te trekken.
- **Exclamatio** (uitroep): een consonante sprong, b.v. een reine kwart of kwint (annuntiatief - aankondigend) of een kleine sext of kleine septiem (deiktisch - aanwijzend).
- **Suspiratio** (verzuchting of Seufzer): uitbeelding van zuchten of ademhalen.
- **Parenthesis** (terzijde): het op een lagere toonhoogte zetten dan de “gewone zin” (als het ware tussen haakjes zetten).
- **Interrogatio** (muzikale vraagzin): stijgende secunde of stijgende sext, gevolgd door een rust.

Retorisch perspectief:

Harmonische stijlfiguren

- **Catachresis** (de harmonisch ongewone oplossing): verkeerde toepassing.
- **Parrhesia** (vrijmoedigheid): ongewone harmonische dissonant.
- **Pathopoia** (opeenstapeling): toonaardvreemde, vaak opwaartse stappen in korte notenwaarden, waardoor schokkende harmonieën worden veroorzaakt.
- **Dubitatio** (weifeling): merkwaardige, twijfelachtige modulatie aan het eind van een zin, bedoeld om twijfel uit te drukken.
- **Suspensio** (onbeslistheid): het gebruik van verschillende dissonante akkoorden die blijven moduleren en maar niet willen oplossen.

Muzikale herhalingsfiguren

- **Anaphora** of **Repetitio** (herhaling): er wordt muzikaal tweemaal hetzelfde gezegd; herhaling van hetzelfde motief.
- **Polysyndeton** (veel aaneenschakeling): het herhalen in een gewijzigde vorm, b.v. In een ander ritme of gemoduleerd.
- **Anadiplosis** of **Reduplicatio** (verdubbeling): dat wat in de laatste zin gezegd wordt, wordt opnieuw gezegd aan het begin van de volgende zin.
- **Epistrophe** (wederkering): het telkens terugkeren van het refrein (b.v. in een rondo).
- **Congeries** (menigte): herhaling in de vorm van stapeling (b.v. in een canon of fuga).
- **Mimesis** of **Imitatio** (nabootsing): soort echowerking (b.v. in een echo-aria).
- **Gradatio** (geleidelijke stijging): het motief wordt op een steeds hogere toon herhaald.

Retorisch perspectief:

Stijlfiguren die een tegenstelling aangeven

- **Antitheton** (tegenstelling): plotseling verandering van karakter of tempo.
- **Apokope** (afsnijding): opvallende verkorting van de slotnoot van een melodie.
- **Abruptio** (plotselinge afbreking): een muzikale zinswending wordt plotseling afgebroken, voordat de oplossing volgt.
- **Noëma** (gedachte, denkbeeld): een homofone passage in een polyfone context om de belangrijke gedachte hiervan te benadrukken.
- **Aposiopesis** (verstomming) of **Generale Pauze**: wanneer plotseling alle instrumenten (en evt. stemmen) zwijgen om daarna weer met hernieuwde energie in te zetten. De stilte die valt werkt als een verwachtingsvol moment.

Bijzondere stijlfiguren

- **Figura corta** (korte figuur): ritmisch motief lang-kort-kort-lang dat het affect “vreugde” uitdrukt (“stralende figuur”).
- **Canon**: alle stemmen zingen/spelen na elkaar hetzelfde. Symbool voor navolging.
- **Maatsoort**: b.v. 12/8-maat is de pastorale maatsoort bij uitstek.
- **Oxymoron**: een nauwe verbinding van twee tegengestelde begrippen
- **Chiasme**: het kruismotief, bestaande uit vier noten: door de eerste noot met de vierde te verbinden en de tweede met de derde ontstaat de vorm van een kruis.